

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ФАРИЗА ЭЛЬДАР ГЫЗЫ ШАХБАЗОВА

РОЛЬ ОППОЗИЦИИ НОВОЙ-СТАРОЙ ИНФОРМАЦИИ В
ФОРМИРОВАНИИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ДИСКУРСА

10.02.04 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

Баку – 2010

Работа выполнена на кафедре стилистики и культуры речи
английского языка Азербайджанского университета языков

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор
Мехпара Талат гызы Гаибова

Официальные оппоненты: доктор филологических наук
Бахар Джумай гызы Джафарова

кандидат филологических наук, доцент
Бегляр Исламхан оглу Гаджиев

Ведущая организация: кафедра романо-германской филологии
Бакинского славянского университета

Защита состоится 31 марта 2010 г. в 11⁰⁰ часов на
заседании Диссертационного совета Д.02.081 по защите диссертаций
на соискание учёной степени доктора наук и доктора философии в
Азербайджанском университете языков.

Адрес: AZ 1014, г. Баку, ул. Рашида Бейбутова, 60

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Азербайджанского
университета языков.

Автореферат разослан 27 февраля 2010 г.

Учёный секретарь Диссертационного совета
Д.02.081, кандидат филологических
наук, доцент

Севда Давуд гызы Вагабова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Реферируемая диссертационная работа посвящена исследованию информационной структуры в англоязычном художественном дискурсе. При выработке параметров вышеуказанной структуры мы опирались на основные положения теории функциональных стилей И.Гальперина,¹ согласно которой функциональный стиль – это система взаимосвязанных языковых средств, служащих для достижения определенной цели в процессе коммуникации. Другими словами, языковые средства, используемые функциональным стилем, определяются коммуникативными функциями этого стиля.

Основной функцией стиля художественного дискурса является эстетико-познавательная функция. Художественный дискурс передает информацию о фрагменте вымышленной действительности в субъективно-авторском преломлении, апеллируя в первую очередь к чувственно-эмоциональному мышлению получателя. Указанная коммуникативная функция стиля художественного текста определяет его своеобразие: образность, эмоциональность, непредсказуемость (отсутствие стереотипизированных структур), многоплановость.

Актуальность работы. Закрепление в лингвистическом обиходе термина дискурс отражает все более углубляющийся интерес к изучению прагматических факторов, влияющих на то, как люди пользуются текстами в процессе коммуникации. Под дискурсом в настоящее время ученые чаще всего имеют в виду устный или письменный текст, рассматриваемый с точки зрения его контекста или окружающего его коммуникативного пространства.² Во главу угла при этом ставится человек, вовлеченный в сложное взаимодействие с миром, обществом и культурой – говорящий или пишущий отправитель. Он рассматривается в новом ракурсе, а именно, как

¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, с. 32

² Enkvist N.E. Connexity, Inrepretability. Universes of Discourse and Text Worlds. Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences-B/N.Y.: De Gruyter, 1989, p. 162-186; Кибрик А.А. и др. Дискурс и возникновение функционализма/Фундаментальные направления современной американской лингвистики. М.: Издательство МГУ, 1997, с. 307-309; Van Dijk Teun A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage Publications, 1998 и др.

дискурсивная личность, способная к порождению определенных типов дискурса, реализующая в них свою идентичность и умеющая варьировать их в зависимости от коммуникативной ситуации. Среди этих типов особое место занимает художественный дискурс, основным компонентом которого является художественный текст.

Будучи сложным знаком, художественный текст предполагает множественность интерпретаций в зависимости от социально-культурной компетенции читателя и его способности воспринять как эксплицитную, так и имплицитную информацию, заложенную в тексте. Имплицитные смыслы формируют семантико-прагматический потенциал текста, различаются по школе «эксплицировано – не эксплицировано», поэтому и восстанавливаются читателями с разной степенью полноты. Для своего восстановления они требуют привлечения фоновых знаний, способности устанавливать текстуальные и интертекстуальные связи. Тем не менее, художественный текст в той или иной степени защищен от логичных толкований и содержит сигналы, направляющие понимание и интерпретацию в нужное русло.

Дискурсивная личность использует различные языковые средства обеспечения информационной структуры художественного дискурса для реализации своих прагматических установок. Предполагается, что анализ данных средств эксплицирует внутритекстовые и межтекстовые связи, скрытые смыслы, помогает наиболее полно воспринять смысловое пространство произведения, а также его место в культурном пространстве. Таким образом, актуальность исследования диктуется тем, что изучение информационной структуры дискурса дает возможность глубже понять функциональное содержание художественного дискурса в целом.

Объектом исследования является оппозиция новой-старой информации в англоязычном художественном дискурсе.

Предметом исследования является информационная структура англоязычного художественного дискурса.

Теоретическая значимость работы. Проблема информационной структуры дискурса как функционально-понятийная категория, находящая свое выражение в различных средствах, образующих систему, представляет интерес в области лингвистики текста и дискурсивного анализа. Динамика развертывания

художественного текста в определенной мере отражает динамику познавательного процесса. При этом движение представляемой в тексте информации осуществляется по принципу ее содержательно-тематической открытости широкому континууму¹. Благодаря опоре на новую информацию старая информация приобретает контуры обоснованности, становится когнитивно и логически правомерной как для автора, так и для читателя.

Важно, что переплетение нового и старого пронизывает весь процесс развертывания художественного текста и выступает в нем в качестве одного из текстообразующих и смыслообразующих механизмов. Таким образом, анализ глубинного уровня художественного текста говорит о том, что оппозиция нового и старого в художественном дискурсе оказывается не конфликтом, а скорее взаимодействием, диалектическим единством, в рамках которого обе стороны информации одинаково ценны.

Цель и задачи исследования. В предлагаемом исследовании, при рассмотрении данной проблемы, ставится цель ответить на два основных вопроса:

1. Какова роль информационной структуры в процессе образования художественного текста?

2. Изменяется ли соотношение эксплицитных и имплицитных связей в зависимости от прагматических установок отправителя?

Исходя из ответов на данные вопросы, предпринята попытка решить следующие основные задачи:

– выявить связь между коммуникативной структурой предложения и информационной структурой дискурса;

– описать критерии выделения текстовой единицы и обосновать целесообразность использования данной единицы в качестве базы для анализа информационной структуры художественного дискурса;

– выявить и проанализировать различные языковые средства, эксплицирующие информационную структуру дискурса;

– исследовать влияние значений некоторых грамматических конструкций и семантики их лексического наполнения на текстообразующие потенции оппозиции новой-старой информации;

– выявить роль информационной структуры дискурса в

¹ Гальперин И.Р. Указанная работа, с. 87

процессе перевода художественных текстов.

Новизна исследования. Решение поставленных задач может в значительной мере способствовать определению содержательных единиц и формальных средств дискурса как коммуникативного целого, а также более глубокому проникновению во взаимоотношение лингвистики и логики в изучении смысловой стороны языка.

Информационная структура дискурса принадлежит к категориям когнитивного знания, т.е. это функционально-понятийная категория. Она присуща общечеловеческому знанию, ее нельзя причислять к чисто категориям лингвистического знания, хотя она выражается также и лингвистическими средствами. Предметы и явления существуют независимо от нашего сознания и в зависимости от нашего опыта, наших фоновых знаний, приобретают сущность либо старого, либо нового. Это знание и выражается в художественном дискурсе той или иной системой языковых средств.

Методы исследования. В своем исследовании мы использовали элементы контекстуального анализа, опирающегося на функциональный принцип.

В качестве источников исследования фактического материала использовалась англоязычная художественная литература XX века Великобритании и США. Примеры были отобраны методом сплошной выборки. Всего было проанализировано около 2000 страниц текстового материала.

Практическая ценность работы. Результаты исследования могут быть использованы при составлении учебников и учебных пособий по стилистике и функциональной грамматике английского языка, а также при составлении соответствующих лекционных курсов.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Дискурс трактуется как единство процесса вербализованной речемыслительной деятельности и ее результата (совокупности текстов). Данное обстоятельство обеспечивает возможность рассмотрения дискурса в качестве точки пересечения коммуникативных и когнитивных процессов, а также служит базой для рассмотрения языковых данных в указанных аспектах.

2. Коммуникативная стратегия распределения информации находит отражение, прежде всего, в коммуникативной структуре. Коммуникативная структура позволяет автору дискурса распределять информацию в соответствии со своей коммуникативной интенцией,

которая, в свою очередь, определяется глобальной стратегией распределения информации в дискурсе. Когнитивная стратегия распределения информации в предложении связана с глобальной стратегией распределения информации в дискурсе, являясь производной от когнитивных ограничений, связанных с кратковременной памятью, обуславливающих принципы обработки информации. Когнитивная стратегия, связанная с разграничением новой и старой информации в дискурсе и направленная на создание когерентности, состоит в том, что та информация, которая является необходимой базой для интерпретации последующей информации, подлежит сообщению в первую очередь.

3. Важным фактором, позволяющим сделать оппозицию новой-старой информации более определенной, служит контекст. Новое в этом случае – это больше, чем просто новое, ибо оно является наследником семантических и логических отношений, которые существуют между данным и предшествующим контекстом. Информационная структура же используется для поддержания логической связности текста. Таким образом, оппозиция нового и старого демонстрирует возможности информационных структур при передаче смысла. Анализ таких стратегий представляет и самостоятельный интерес, так как дает возможность более глубокого проникновения в замысел отправителя.

4. Связь между компонентами текста любого дискурса может быть либо эксплицитной, либо имплицитной. Эксплицитная связь осуществляется при помощи грамматических и лексических средств, в то время как имплицитная – не при помощи отдельных языковых средств, а через ассоциации, возникающие у партнера коммуникации, на основании сообщенного и сообщаемого. Именно такая связь, в первую очередь, делает текст художественным дискурсом.

Апробация диссертации. Работа выполнена на кафедре стилистики английского языка и культуры речи Азербайджанского университета языков. Основные положения и результаты исследования были обсуждены на заседаниях кафедры и отражены в 5 научных статьях, опубликованных в различных журналах нашей страны и за рубежом. Исследование апробировано на семинарских занятиях в Азербайджанском университете языков.

Структура диссертации. Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во *Введении* работы рассматривается большой круг вопросов, связанных с выявлением актуальности темы, ее теоретической и практической значимости, определяются методы и приемы, использованные по ходу исследования. Также дается информация о структуре работы, о фактическом и теоретическом материале, которые составили ее основу.

I глава диссертации носит название «О взаимоотношении коммуникативной структуры предложения и информационной структуры дискурса». Первая подглава данной главы названа «Коммуникативная структура предложения».

Как известно, актуальное членение предложения основывается на логическую базу предложения, то есть на экстралингвистический процесс, регулирующий нормальную деятельность предложения в речевом процессе. Определение отдельных категорий актуального членения связано с размещением составных компонентов предложения по логическому принципу. Эти компоненты относятся к двум группам – субъекту и предикату, и тем самым создают своеобразные полюса в предложении. Субъектную группу именуют темой, данной частью, основной частью, психологическим субъектом и т.д. Предикатная группа называется ремой, новой частью, ядром, психологическим предикатом и т.д. Однако при этом их сущность, естественно, не меняется.

Вместе с тем надо подчеркнуть, что возможность другой нагрузки у каждого члена предложения не ограничивается редкими случаями особой экспрессивности, а представляет собой закономерное явление в определенных типах предложений, характерных для тех или иных стилей речи. Сказуемое, например, не так уж редко выступает как данное, а подлежащее еще чаще – как новое. Т.Блуа и М.Блуа отмечают интересную закономерность несовпадения между темой и старой информацией в повелительных предложениях. В качестве примера они приводят предложение (*Have some bread and butter*), где тема (*have*) является новой информацией наряду с ремой (*some bread and butter*)¹.

¹ Bloor Th., Bloor M. *The Functional Analysis of English*. London: Hodder Arnold, 2004, с. 79

Следует учитывать, что, например, в английском языке не существует непрерывного соответствия между статусом «ремы» и «темы». Хотя подлежащее имеет тенденцию быть данным, как отмечает У.Чейф, «это, пожалуй, все, что мы можем сказать о взаимодействии между статусом подлежащего и противопоставлением данного/нового»¹.

Следует отметить, что информационная структура «старая-новая» в основном изучается на уровне предложения или двух предложений, хотя распределение информации на уровне предложения, как правило, подчиняется действию дискурсивных стратегий.

Вторая подглава данной главы названа «Информационная структура текста-дискурса». Нас интересует, как соотносится со сферой текста коммуникативная структура предложения. Каковы те содержательные отношения, которые возникают в процессе их включения в дискурс?

Одним из способов решить проблему размещения информации является постулирование дополнительного синтаксического уровня представления предложения, на котором действуют принципы, организующие дискурс. Такой уровень назван информационной структурой².

Обычно, под информационной структурой языковых построений понимают кодирование относительной выделенности элементов структуры³.

Проводя разграничение соответственно между коммуникативной (противопоставление «тема-рема») и информационной (оппозиция «старое-новое») структурами предложения и текста, мы рассматриваем функционирование указанных структур в рамках дискурса в качестве одного из аспектов

¹ Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее тоника и точки зрения / Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. М.: 1982, с. 305

² Foley W. A. Information structure // The encyclopedia of language and linguistics. V. 3. Oxford: Oxford University Press, 1994, 1678 p.; Лузина Л.Б. Распределение информации в тексте (когнитивный и прагматистический аспекты). М.: РПН, ИНИОН, 1996, с. 139 и др. работы.

³ Foley W. A. Указанная работа, с. 1432

общей проблемы распределения информации. Известно, что человек воспринимает и членит действительность неравномерно: какая-то информация является для него базовой, исходной, а какая-то – новой, наиболее значимой в настоящий момент. Для отражения этого феномена в теорию коммуникативной организации текста были введены такие единицы смысла текста, как старое/новое, выделенное/фонное. Коммуникативная значимость данных информационных категорий устанавливается только в дискурсивном пространстве, так как важнейшей их особенностью является принципиальная нежесткость, градуальность. В качестве инвариантных характеристик компонентов коммуникативной структуры в работе принимаются значения исходного пункта и сообщаемого. Что касается оппозиции старое-новое, то различие между старой и новой информацией мы склонны связывать с признаком «активированности» в сознании.

Распределение информации в дискурсе обусловлено коммуникативными или когнитивными основаниями, которые реализуются в соответствующих стратегиях.

Коммуникативная стратегия является функцией глобальных принципов распределения информации, которые обусловлены коммуникативностью как интегральным, объединяющим качеством речевого произведения, отражающим «обращенность качественной определенности речевой системы внутрь себя»; к текстовым подсистемам и элементарным высказываниям¹. Коммуникативность текста непосредственно определяет коммуникативные задания его компонентов – текстовых подсистем, которым подчинены коммуникативные задания элементарных высказываний, входящих в их состав².

Коммуникативная стратегия распределения информации находит отражение, прежде всего, в коммуникативной структуре предложения (последовательность «тема-рема»).

Когнитивная стратегия, связанная с разграничением старой и новой информации в дискурсе и направленная на создание

¹ Lambrecht K. Information Structure and Sentence Form. Cambridge Cambridge University Press, 1994, 275 p.

² Lambrecht K. Указанная работа. с. 61-62

когерентности, состоит в том, что та информация, которая является необходимой базой для интерпретации последующей информации, подлежит сообщению в первую очередь. Указанное ограничение связано, с одной стороны, с тем, что человек способен удерживать в памяти лишь определенные объемы информации¹, а с другой стороны, с тем, что наличие у говорящего и слушающего «общей семантической базы» является одним из условий успешности коммуникативного акта².

Вышеописанная стратегия распределения информации находит отражение в информационной структуре дискурса, которая, как отмечают некоторые исследователи, в немаркированном предложении проявляется в последовательности «старое-новое»³, где наблюдается приоритет «старой» информации. Изменение общей стратегии распределения информации, которая осуществляется по образцу «старое-затем новое» путем выдвижения новой информации в начало предложения, маркируется порядком слов и имеет функциональное назначение. Если общая стратегия «старое-новое» направлена на облегчение обработки предложения при его восприятии, так как данная, предсказуемая информация легче кодируется, то изменение этой стратегии на «новое-старое» вызывается коммуникативной значимостью, важностью новой информации, которая представлена как «решающая, актуальная» в дискурсе.

Третья подглава данной главы названа «Феномен оппозиции новой-старой информации как основной параметр информационной структуры».

Грамматика дискурса богата средствами, которые использует отправитель, чтобы соотнести свою перспективу с перспективой получателя. Используя эти средства, отправитель имеет целью поместить информацию (to ground) в уже имеющихся фоновых

¹ Сальникова О.Е. Комбинированные речевые акты в англоязычном дискурсе (функционально-семантический и лингвокультурный аспекты): Дис. ... канд.филол.наук. М., 2003, с.173

² Селиверстова О.Н. Контративная синтаксическая семантика. М.: 1990, с. 312-313

³ Firbas Y. On Defining the theme in functional sentence analysis // Travaux linguistiques de Prague, Praha, 1966, p. 267-280

знаниях получателя. Одним из важных аспектов представления информации является деление информации на старую и новую информацию. Функцией старой информации является создание фона, основания для включения новой информации. Однако любая информация в дискурсе имеет некоторый уровень предположения, который в дискурсе имеет три источника – знание речевой ситуации, культурно-социальные знания, знание предшествующего контекста.

Грамматическая организация размещения информации (grounding) состоит в том, что определенные элементы дискурса имеют тенденцию кодировать старую информацию.

Наряду с функцией фона важным понятием в структурном построении дискурса является функция выдвижения (foregrounding). Выдвижение традиционно связывают с основными событиями текста, продвижением событий, новой информацией, а фон рассматривают как уже известную информацию. Подобная точка зрения отражает статический подход к изучению дискурса, но как указывает Т.Гивон, продуцирование текста – это процесс динамический¹. Поэтому определение фона и выдвижения, то есть старой и новой информации в тексте должно соотноситься с определенным положением, рамкой, которая постоянно меняется. Таким образом, соотношение между старой и новой информацией определяет динамику структуры текста.

Отмечая важную роль оппозиции новой-старой информации в формировании дискурса, его функциональной и структурной области, некоторые исследователи указывают на необходимость учитывать все особенности данной функции, так как жесткое бинарное разделение на старую и новую информацию не всегда представляет собой однозначное соответствие. Согласно некоторым исследованиям, категории нового и старого не образуют дихотомии, а напротив располагаются на противоположных концах одной шкалы, где объекты могут быть в разной степени новыми или старыми. Первопричиной такого мнения служит тот факт, что новая информация зачастую бывает не такой уж и новой, а старая – не такой уж и старой². Д.Лухьенбрурс исследует «категории нового и старого

¹ Givon T. Syntax: A Functional-Typological Introduction. Vol. 2, Amsterdam: Benjamins, 1990, p. 486

² Chafe W. Discourse, Conscious and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. Chicago: 1994, p. 314

не в качестве явлений, образующих дихотомии, а напротив, располагающихся на противоположных концах одной шкалы, где объекты могут быть в разной степени новыми или старыми¹. Философские обоснования последней теории проистекают из гипотезы о том, что новые порции информации, интегрируемые в ткань дискурса, не в состоянии достаточно точно конкретизировать то, что хотел передать отправитель. Отсюда и необходимость импликации части информации при противопоставлении нового и старого.

Вторая глава работы именуется «Эксплицитные средства выражения оппозиции новой-старой информации в дискурсе». Первая подглава второй главы названа «Порядок слов как носитель информации в дискурсе».

Анализ текста с точки зрения коммуникативной нагрузки его компонентов способствует тому, что в плане коммуникативного членения могут изучаться тексты различных типов. В устных текстах оба центра, противостоящие друг другу, отчетливо выделяются средствами языка, в первую очередь, средствами интонационного членения: они обязательно образуют самостоятельные синтагмы. Как в устных, так и в письменных текстах функцию выделения «нового» и тем самым противопоставления его «старому» выполняет порядок слов. Например, употребление какого-либо члена предложения в препозиции перед подлежащим в английском языке словно превращает данный член предложения в носителя особой информации, то есть фокусирует внимание на нем:

In England we have so much bad weather that it is only fair that a beautiful day should be more beautiful than any where in the world and this June evening was perfect. The blue sky was cloudless and the air was balmy, before us stretched green rolling downs, and woods, and in the distance you saw the red roofs of a little village church.
(W.Somerset Maugham, p. 116)

Такого рода актуализация выделяет новую информацию из общего фона и тем самым дает сильный импульс процессам внутри дискурса.

Вторая подглава именуется «Роль некоторых грамматических

¹Лухъенбурс Д. Дискурсивный анализ и схематическая структура // Вопросы языкознания, 1996, № 2, с. 145

элементов в построении оппозиции новой-старой информации в дискурсе».

В письменных текстах коммуникативная нагрузка обязательно и последовательно выражается особыми грамматическими – в широком смысле слова – средствами, весьма специфическими по своему характеру. Здесь, в первую очередь, следует отметить артикли и местоимения. Например:

There was also a closed list, but this was retained in confidence by the pathologists' professional society. Mostly the closed list comprised men dissatisfied with their present appointments who were seeking discreetly, to make a change (A. Hailey, p. 50).

Денотат, именуемый «a closed list», вводится в контекст впервые, через атрибутивное словосочетание. Тем не менее, в контексте этого высказывания имеется достаточно информации, чтобы отождествить это словосочетание именно с нетекстовым объектом, выступающим здесь в качестве денотата. В атрибуте содержится информация о качестве денотата, так как прилагательное содержит качественную характеристику, приписываемую в этом контексте имени «list». Все это дает основание идентифицировать денотат, характеризующийся по его качественным характеристикам (признакам), хотя в системных описаниях языка такая функция неопределенного артикля не зафиксирована. Данный денотат упомянут и в последующем контексте с помощью указательного местоимения «this» и далее посредством определенного артикля «the closed list», обеспечивая оппозицию новой и старой информации.

Введение новой информации представляет интерес и с точки зрения психологии формирования дискурса. В новой информации сосредоточен такой важный для коммуникации момент, как момент ожидания. Именно момент ожидания создает эффект, который еще точнее объединяет части текста в сознании получателя информации.

Исследовательская ориентация на дискурс означает в то же время ориентацию на коммуникативный процесс, ибо выявление закономерностей функционирования в тексте грамматических элементов невозможно в отвлечении от условий реальной коммуникации, предопределяющих речевое поведение ее участников в различных ситуациях общения. В этой связи особо важным представляется изучение роли эксплицитных средств не только в построении информационной структуры художественного текста-

дискурса, но также и в процессе перевода данного типа текста.

Третья подглава второй главы именуется «Роль информационной структуры текста в достижении эквивалентности при переводе».

Как известно, коммуникативный подход к проблеме перевода широко наблюдается в исследованиях в данной области. В.Комиссаров пишет: «Сопоставительное изучение текстов оригинала и перевода может охватывать различные стороны формальной или содержательной структуры таких текстов. Однако центральным вопросом теории перевода остается всестороннее описание содержательных отношений между этими текстами, раскрытие понятия эквивалентности перевода»¹. Это, в первую очередь, наглядно видно в усилиях решить проблему эквивалентности перевода путем обращения внимания на важную с точки зрения смысла часть (новую или наиболее привлекающее внимание) сообщения, передаваемого посредством текста.

Как мы уже отметили, англоязычные тексты характеризуются двумя вариантами линейного порядка элементов – от старого к новому и от нового к старому. В обоих случаях грамматический порядок не изменчив. Естественно, что в процессе перехода от оригинала к переводу разница в смысловой последовательности требует изменения в линейном порядке элементов. А в случае несовпадения в последовательности передачи информации от старой информации к новой информации в обоих текстах чувствуется необходимость в серьезной перестройке. Рассмотрим следующий отрывок художественного текста и его переводы:

A week later they were married at a registrar's office. It was a very successful marriage. Looking back now after sixteen years I could not but chuckle sympathetically at the thought of the lark they had made of their life together. I had never known a more devoted couple. (W.Somerset Maugham, p. 198)

И переводы на азербайджанском и русском языках:

Bir həftə sonra onlar notariusda nikah bağladılar. Bu çox uğurlu bir nikah idi. İndi on altı il keçdikdən sonra arxaya baxdıqda onların birgə

¹ Комиссаров В.Н. Смысловая стратификация текста как переводческая проблема / Текст и перевод. М.: 1988, с. 6-7

həyatlarını niyə əyləncəyə çevirdiklərini xoşhallıqla ölçürəm. Mən bu cür bir-birini sadıq evlilik görməmişəm.

Спустя неделю они поженились в нотариусе. Это был очень удачный брак. Сейчас оглядываясь назад, спустя шестнадцать лет я не перестаю смеяться с удовольствием над тем, в какую забаву они превратили свою совместную жизнь. Я никогда не видел более преданную пару.

Данные примеры наглядно демонстрируют потенциал порядка слов, благодаря изменению которого обеспечивается указание на эмоционально окрашенный элемент содержания текста. Такого рода изменение связано с нарушением статистически наиболее регулярной последовательности знаков в предложении, то есть инверсией. Как уже было отмечено, инверсия особо выделяет слово, которое находится в непривычной для себя позиции в предложении и тем самым придает дополнительный эмоциональный заряд всему тексту.

Третья глава диссертации именуется «Способы решения имплицитности при оппозиции новой-старой информации в дискурсе». Первая подглава третьей главы называется «Пресуппозиция и имплицитность».

Сочетаемость старой и новой информации определяет их возможности с точки зрения дистрибуции, организации и дальнейшей ориентации тематической прогрессии. Новое выступает в качестве основы, от которой отталкивается процесс коммуникации и развивается в направлении старого. С целью раскрытия механизма движения внутри информационной структуры дискурса применяется, как правило, пресуппозиционный анализ.

В каждом дискурсе существует так называемый пресуппозиционный фонд, в который входят общие знания о мире, знание контекста дискурса. Каждый участник дискурса имеет свой пресуппозиционный фонд, который дополняется по мере развития дискурса. В пресуппозиционном фонде дискурса существует ряд понятий, которые являются общими для участников дискурса и не нуждаются в том, чтобы их существование подтверждалось. Следующее понятие, имеющее большое значение в прагматике, это понятие имплицатуры, введенное Х.Грайсом. Для анализа дискурса интерес представляют коммуникативные имплицатуры, или имплицатуры дискурса, которые только косвенным образом ассоциируются с лингвистическим содержанием предложений или

текстов. Они выходят за пределы содержания этих единиц и обязаны своим существованием, согласно Х.Грайсу, тому факту, что участники разговора действуют в рамках общего принципа кооперации и сотрудничества¹. Непонимание пресуппозиции, заложенной в тексте отправителя, не является результатом импликации части информации, а проявлением расхождения представлений участников дискурса о мире, заключенных в противоречивых пресуппозициях в их сознании, которые могут эксплицироваться различными языковыми средствами.

Вторая подглава III главы названа «Инференция и интерпретация как способы выявления импликатур при оппозиции новой-старой информации в дискурсе». Следует отметить, что при всем разнообразии существующих типов дискурса далеко не каждый из них обладает четко организованной и упорядоченной структурой. То же относится и к текстам, представляющим результат дискурсивного процесса. Структурная организация художественного текста отличается своеобразием. В ней не прослеживается распределение текстовой информации в соответствии с принципами топикальности, так как художественный текст тяготеет к виртуальности. Данное обстоятельство служит не только своеобразным способом организации художественного текста, но и проявляется в процессе понимания, когда получатель определяет главную мысль произведения и затем прослеживает ее роль в организации содержания текста.

В ходе обработки информации, поступающей по мере развертывания художественного дискурса, на первый план выдвигается вопрос инференции или выводного знания. Это обуславливает взгляд на процесс понимания текста и дискурса как на явление инференционного плана, построенное «на умозаключениях адресата речи, который на основе знаний языка и знаний мира догадывается о том, что на первый взгляд остается «за текстом и не

¹ Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and semantics. Vol. 3. N.Y.: 1975, p. 45

выражено в буквальном значении языковых форм»¹. Способность получателя текста, основываясь на довольно значительный объем знаний об окружающей действительности, выделять в художественном дискурсе релевантные для данной коммуникативной ситуации факты, обуславливает успешность процесса инференции².

Одновременно с инференцией, важную роль также играет и процесс интерпретации. Утверждая, что понимание дискурса есть понимание мира, Т. ван Дейк, в сущности, говорит об интерпретации дискурса, поскольку интерпретация как когнитивный процесс подразумевает привнесение в концептуальную репрезентацию дискурса знаний, которыми обладает интерпретирующий об окружающей действительности, его предыдущего опыта, отраженного в репрезентации других дискурсов, что в совокупности составляет материал для создания и обновления ситуативных моделей, хранящихся в эпизодической памяти³. Именно в этих моделях содержатся знания и референциальная база, необходимые для процесса интерпретации.

Существуют случаи, когда оппозиция нового и старого не представлена вербально. Поскольку информационные составляющие в таких случаях во многом имплицитны, идентифицирующую функцию в значительной степени берут на себя фоновые знания. Важным моментом является вербализация фоновых знаний участников коммуникации. Существуют определенные приемы вербализации фоновых знаний, с помощью которых отдельные фрагменты фоновых знаний отправителя представляются в тексте, выстраиваются в него, оказываясь носителями информации особого рода, превращаясь в культурные фреймы. Культурный фрейм – в некоторой степени знание определенных реалий, т.е. специфических фактов, единичных объектов, персоналий и проч. Нередко реалии обозначают как имеющие «культурную» или «национально-культурную» окраску.

¹ Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. М: Языки славянской культуры, 2004, с. 530

² Harabagiu S.M., Moldovan D.J. Parallel Inference on a Linguistic Knowledge Base / Proceedings of the International Parallel processing Symposium. Geneva, 1997, p. 204-208

³ Dijk Teun A. van Semantic Discourse Analysis // Handbook of Discourse Analysis. London: Academic Press, 1985, p. 111

Следует учитывать, что в таких дискурсах оппозиция не может быть однозначно воспринята без учета лексического значения слов, а также смысла всего текстового отрезка. Рассмотрим текстовый отрезок из произведения С.Мозма:

... He played Chopin. He played two waltzes that were familiar to me, a polonaise and an etude... (W.Somerset Maugham, p. 143)

Как видно из этого текста, высказанный подтекстовой смысл проявляется в двух формах. Во-первых, он связан с конкретно-контекстуальной мыслью вокруг имени Шопена в начале, во-вторых, с языковым содержанием последующих высказываний: «waltzes», «polonaise» и «an etude», которые и обеспечивают виртуальную оппозицию нового и старого в рамках целого дискурсивного пространства.

В *Заключении* сформулированы основные выводы исследования:

1. Информационная структура дискурса представляет собой одну из функционально-понятийных категорий. Она принадлежит к области когнитивного знания и, выражаясь через лингвистическое знание, трактуется как общеязыковая категория. Одна и та же событийная ситуация именуется по-разному в пределах одного языка, в частности английского.

Функции на уровне языковых единиц и текста находятся в отношениях двусторонних зависимостей. Сочетание «восходящего» и «нисходящего» воздействия характерно для соотношений актуализационных характеристик не только отдельного высказывания, но и всего дискурса. Конкретные варианты категориальных ситуаций участвуют в формировании информационной структуры дискурса. С другой стороны, функциональная направленность текста – повествования, инструкции, приказа, описания закономерностей и постоянных отношений – определяет вероятностные закономерности выбора категориальных характеристик отдельных высказываний, в конечном счете – выбора тех или иных форм введения имени предмета и т.п. В функциях языковых единиц выделяются взаимосвязанные аспекты потенции и реализации. Применительно к функциям языковых единиц между предложениями художественного дискурса это обстоятельство не только закон, но и одно из условий мастерства.

2. Обоснована необходимость введения понятия оппозиции новой и старой информации, которая особенно наглядно

вырисовывается в информационной структуре с богатой коммуникативной семантикой. Это, в первую очередь, информационная структура англоязычного художественного дискурса.

Лингвистическая сущность оппозиции новой-старой информации состоит в том, что языковые средства, выражающие значения нового и старого, характеризуют компоненты текста с информативной точки зрения, что играет важную роль для коммуникации в целом. Поэтому данное явление занимает особое место в исследованиях текста и дискурса.

3. Оппозиция новой и старой информации охватывает всю систему различных языковых средств, которые потенциально могут взаимодействовать в дискурсивном тексте для характеристики различных его компонентов с информативной точки зрения. При таком подходе в пределах английского языка систему средств выражения информационной структуры дискурса можно изобразить следующим образом:

- синтаксические способы (порядок слов, инверсия);
- формально-грамматические способы (определенные и неопределенные артикли, некоторые местоимения и наречия, элемент “one” и т.д.).

Эти грамматические средства часто используются ситуативно, то есть с опорой на знание реалий коммуникантами художественного дискурса. Однако какими бы способами ни передавалась эта оппозиция, она является инвариантной, то есть остается неизменной.

Таким образом, дискурс трактуется как единство процесса вербализованной речемыслительной деятельности и ее результата (совокупности текстов), что обеспечивает возможность его рассмотрения в качестве точки пересечения когнитивных и коммуникативных процессов и служит базой для рассмотрения языковых данных в коммуникативном и когнитивном аспектах.

4. В любом дискурсе нетрудно усмотреть присутствие некоего прагматического момента уже в силу того, что отправитель, реализуя в речи свою коммуникативную задачу, отбирает определенные средства языка, определяя тем самым к ним свое отношение (а значит и их отношение к себе), и выстраивает и организует их так, чтобы они сделали, возможным адекватное декодирование текста, осуществляя, таким образом, отношение знаков языка к отправителю. Явление это в

принципе присуще любому стилю уже потому, что порожденный отправителем текст будет воспринят получателем (физически представленным или потенциальным), т.е. так или иначе на него воздействует. Различия здесь носят количественный характер (степень, интенсивность воздействия), различаются особенности самой природы воздействия и побуждения получателя разного рода действиям. Видимо, на основе перечисленных и других подобных факторов можно было бы построить систему стилевой и жанровой классификации дискурсов, обнажив, таким образом, еще один существенный аспект дифференциации функциональных и других стиливых разновидностей языка.

Основное содержание работы отражено в следующих публикациях:

1. Коммуникативная структура предложения и информационная структура дискурса // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri, 2007, № 4, с. 219-225
2. Эксплицитные средства выражения оппозиции новой - старой информации в тексте // Современные гуманитарные исследования. М., 2008, № 5 (23), с. 119-122
3. О роли оппозиции новой-старой информации в построении текста-дискурса // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tədqiqatları, 2008, № 1, с. 33-40
4. Информационная структура текста и перевод // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri, 2009, № 2, с. 50-54
5. Инференция и интерпретация как способы выявления имплицатур при оппозиции новой-старой информации в дискурсе // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı Slavyan Universiteti, 2009, № 4, с.84-87.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

FARİZƏ ELDAR qızı ŞAHBAZOVA

YENİ-KÖHNƏ İNFORMASIYA OPPOZİSIYASININ İNGİLİSDİLLİ
BƏDİİ DİSKURSUN FORMALAŞMASINDA ROLU

10.02.04 – German dilləri

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının

AVTOREFERATI

Bakı – 2010

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyyəti və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Mehparə Tələt qızı Qayıbova

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru
Bahar Cumay qızı Cəfərova

filologiya elmləri namizədi, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin Roman-german
filologiyası kafedrası

Müdafiə 31 mart 2010-cu il saat 11⁰⁰-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Unvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küç., 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 27 fevral 2010-cu ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri namizədi, dosent Sevda Davud qızı Vahabova

Sevda

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Dissertasiya işi ingilisdilli bədii diskursda informasiya strukturunun tədqiqinə həsr edilmişdir. Yuxarıda adı çəkilən strukturun parametrlərini hazırlayarkən İ.Qalperinin funksional üslubiyyat nəzəriyyəsinin əsas müddəalarına¹ istinad edilmişdir. Bu müddəalara əsasən, funksional üslub ünsiyyət prosesində müəyyən məqsədə nail olmağa xidmət edən əlaqəli dil vasitələrinin sistemidir. Başqa sözlə, funksional üslubda istifadə edilən dil vasitələri bu üslubun kommunikativ funksiyaları vasitələri ilə müəyyən edilir.

Bədii diskurs üslubunun əsas funksiyası onun bədii dərkətmə funksiyası daşmasıdır. Bədii diskurs subyektin – müəllifin şüurunda uydurulmuş həqiqət fraqmenti haqqında informasiyanı verir. Bu zaman, əsasən, informasiyanı alan şəxsin hissetmə və emosional düşüncəsi nəzərə alınır. Bədii mətn üslubunun göstərilən kommunikativ funksiyası onun bədiilik, emosionallıq, gözlənilməzlik (stereotip strukturun olmaması), çoxplanlılıq xüsusiyyətini müəyyən edir.

İşin aktuallığı. Diskurs termininin lingvistikada yerinin möhkəmlənməsi insanların ünsiyyət prosesində mətndən istifadə etmələrinə təsir edən pragmatik faktorların öyrənilməsinə artan və dərinləşən marağın olması ilə izah edilir. İndiki dövrdə diskurs dedikdə alimlər daha çox mətnin konteksti və yaxud onu əhatə edən kommunikativ məkan nöqtəyi-nəzərindən şifahi və ya yazılı mətni nəzərdə tutur². Bu zaman əsas diqqət dünya, cəmiyyət və mədəniyyətlə mürəkkəb qarşılıqlı əlaqədə olan insan – danışan və ya yazana yönəlir. Ona yeni rəkursdan baxılır. Daha doğrusu, o, müəyyən diskurs tiplərini yaratmaqla özünün eyniliyini realizə etmək (həyata keçirmək) və kommunikativ situasiyadan asılı olaraq, onları dəyişdirmək bacarığına malik olan diskursiv şəxsiyyət kimi qəbul edilir. Bu tiplər arasında əsas komponenti bədii mətn olan bədii diskurs mühüm yer tutur.

¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, s. 32

² Enkvist N.E. Connexity, Inrepretability. Universes of Discourse and Text Worlds. Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences-B/N.Y.: De Gruyter, 1989, p. 162-186; Кибрик А.А. и др. Дискурс и возникновение функционализма / Фундаментальные направления современной американской лингвистики. М.: Издательство МГУ, 1997, s. 307-309; Van Dijk Teun A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage Publications, 1998 və başqaları.

Oxucunun sosial-mədəni səriştəsindən və mətnə daxil edilmiş eksplisit və implisit informasiyanın qavranılması bacarığından asılı olaraq, bədii mətn çoxsaylı interpretasiya tələb edir. İmplisit mənanı mətnin semantik-praqmatik potensialı yaradır və “izahlı – qeyri-izahlı” olaraq fərqləndirilir; odur ki, oxucu tərəfindən onun bütövlüyü müxtəlif dərəcədə əvvəlki halında bərpa edilir. Bərpa olunması üçün mətn və mətndaxili əlaqələrin yaradılmasına kömək edəcək əlavə fon biliyinin cəlb olunması tələb olunur. Bununla yanaşı, bədii mətn bu və ya digər dərəcədə məntiqi izahdan (şərhdən) müdafiə olunur; o, anlamamanın və interpretasiyanın lazımı istiqamətə yönəldilməsinin siqnallarına malikdir.

Diskursiv şəxs özünün pragmatik məqsədini həyata keçirmək üçün bədii diskursun informasiya strukturunun təminatı üçün müxtəlif dil vasitələrindən istifadə edir. O da nəzərdə tutulur ki, həmin vasitələrin təhlili mətndaxili və mətnarası əlaqəni, gizli fikirləri izah edir, əsərin mənə dairəsini daha yaxşı anlamağa, habelə mədəni mühitdə onun yerini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Beləliklə, diskursun informasiya strukturunun öyrənilməsi ümumilikdə bədii diskursun funksional mənasının daha dərindən başa düşülməsinə yardım göstərir və bu tədqiqatın aktuallığını diktə edir.

İngilisdilli bədii diskursda yeni-köhnə informasiya oppozisiyası *tədqiqatın obyektidir*.

Tədqiqatın predmeti ingilisdilli bədii diskursun informativ strukturudur.

İşin nəzəri əhəmiyyəti. Funksional-anlayış kateqoriyası kimi öz ifadəsini sistem halında olan müxtəlif vasitələrdə tapan diskursun informasiya strukturu problemi mətnin linqvistikası və diskursiv təhlili sahəsində maraq doğurur. Bədii mətnin inkişaf (açılma) dinamikası müəyyən mənada, idrak (dərketmə) prosesinin dinamikasını əks etdirir. Bu halda, mətndə verilən informasiyanın hərəkəti onun məzmun və mövzu baxımından geniş kontinuum¹ açıqlığı prinsipi vasitəsilə həyata keçirilir. Yeni informasiyaya istinad edildikdə, köhnə informasiya artıq əsaslandırılmış şəkil alır, müəllif və oxucu üçün koqnitiv (dərək edilən) və məntiqi cəhətdən qanunauyğun olur.

Yeni və köhnə informasiyanın bir-birinə qarışaraq bədii mətnin tam şəkildə açılması prosesinə daxil olması da əhəmiyyətlidir və bu prosesdə mətni və mənanı yaradan mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Beləliklə,

¹ Qalperin İ.R. Eyni adlı əsər, s. 87

bədii mətnin dərinədən təhlili onu göstərir ki, bədii diskursda yeni və köhnə oppozisiya münaqişə kimi ortaya çıxmır, hər iki informasiyanın eyni dərəcədə dəyərli olması baxımından daha çox qarşılıqlı əlaqə və dialektik birlikdə özünü göstərir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Bu tədqiqat zamanı qarşıya qoyulan problemi araşdırmaqla məqsəd iki əsas sualı cavablandırmaqdır:

1. Bədii mətnin formalaşdırılması prosesində informasiya strukturunun rolu nədən ibarətdir?
2. Göndərənin pragmatik məqsədindən asılı olaraq eksplisit və implisit əlaqələrin qarşılıqlı nisbəti dəyişirmi?

Bu sualların cavabına əsasən, dissertasiyada aşağıdakı başlıca vəzifələri həllinə cəhd edilmişdir:

- cümlənin kommunikativ strukturu ilə diskursun informasiya strukturu arasındakı əlaqəni aşkara çıxarmaq;

- mətn vahidinin aşkarlanma kriteriyasını təsvir etmək və bu vahidin bədii diskursun informasiya strukturunu təhlil etməkdə baza kimi istifadə edilməsinin məqsədəuyğunluğunu əsaslandırmaq;

- diskursun informasiya strukturunu izah edəcək müxtəlif dil vasitələrini üzə çıxarmaq və təhlil etmək;

- bəzi qrammatik konstruksiyaların və onların tamamlanmış leksik-semantik yükünün yeni-köhnə informasiya oppozisiyasının mətnyaratma qabiliyyətinə təsirinin əhəmiyyətini tədqiq etmək;

- bədii mətnlərin tərcümə edilməsində diskursun informasiya strukturunun rolunu müəyyənləşdirmək;

Tədqiqatın yeniliyi. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həll edilməsi təkcə diskursun məna vahidlərinin və formal vasitələrinin kommunikativ bütöv kimi müəyyən edilməsinə deyil, həmçinin dilin məna tərəflərini öyrənərkən linqvistika və məntiqin qarşılıqlı əlaqəsinə daha dərinədən nüfuz edilməsinə kömək edə bilər.

Diskursun informasiya strukturu koqnitiv idrak kateqoriyası, başqa sözlə, funksional qavrama kateqoriyası kimi başa düşülür. O, ümumbəşəri idraka xasdır və linqvistik vasitələrlə ifadə olunmasına baxmayaraq, onu yalnız linqvistik qavrama kateqoriyasına aid etmək olmaz. Predmet və hadisələr bizim şüurumuzdan asılı olmayaraq mövcuddur və bizim təcrübə, fon biliyimizdən asılı olaraq, onlar köhnə və ya yeni mənasını ifadə edir. Məhz elə həmin bilikdə bu və ya digər dil vasitələri sistemində bədii diskursu ifadə edir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı funksional prinsipə əsaslanan

kontekstual (məzmunu uyğun) təhlilin elementlərindən istifadə edilmişdir.

Verilmiş materialın tədqiqi üçün mənbə kimi Böyük Britaniya və ABŞ-ın XX əsr ədəbiyyatından istifadə edilmişdir. Nümunələr ümumi seçim yolu ilə müəyyənləşdirilmiş və təqribən 2000 səhifə mətn materialı təhlil edilmişdir.

İşin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən ingilis dilinin stilistikası və funksional qrammatikası dərsliklərinin və vəsaitlərinin, habelə müvafiq mühazirə kurslarının təşkil edilməsində istifadə edilə bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Diskurs verbal danışmaq düşüncəsi fəaliyyəti və onun nəticəsindən (mətnlərin məcmuyu) ibarət olan vahid proses kimi izah edilir. Bu vəziyyət diskursu kommunikativ və koqnitiv proseslərin kəsişdikləri nöqtə kimi, habelə göstərilən aspektlər üzrə dil göstəricilərinin bazası kimi nəzərdən keçirmək imkanını təmin edir.

2. İnformasiya bölüşdürülməsinin kommunikativ strategiyası hər şeydən öncə kommunikativ strukturda əks olunur. Kommunikativ struktur diskursun müəllifinə informasiyanı öz növbəsində diskursda informasiyanın global strategiyası ilə təyin olunan və ona məxsus kommunikativ intensiyaya (məqsədə) uyğun bölüşdürülməsinə imkan verir. Cümlədə informasiyanın bölüşdürülməsinin koqnitiv strategiyası koqnitiv məhduduyatlardan azad olan, qısamüddətli yaddaşa əlaqəsi olan məlumatların hazırlanması prinsiplərilə şərtlənən informasiyanın diskursda paylanılmasının global strategiyası ilə əlaqədardır. Diskursda köhnə və yeni informasiyanın məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan və koherentliyin yaradılmasına yönəldilən koqnitiv strategiya növbəti informasiyanın interpretasiyası üçün lazımi baza hesab edilən və ilk növbədə göndərilməsi vacib hesab edilən informasiyadır.

3. Kontekst yeni-köhnə informasiya oppozisiyasını daha da aydınlaşdırmağa imkan verən vacib faktordur. Bu halda yeni sadəcə yeni deyil, o, hazırkı və keçmiş kontekst arasında mövcud olan semantik və məntiqi münasibətlərin davamçısıdır. İnformasiya strukturu isə mətnin məntiqi bağlılığını təmin etmək üçün istifadə edilir. Beləliklə, yeni-köhnə informasiya oppozisiyası mənanın ötürülməsində informasiya strukturunun mümkünlüyünü nümayiş etdirir. Bu strategiyaların təhlili həm də müstəqil marağı ifadə edir, yəni göndərənin fikirlərini daha dərinənlən anlamağa imkan verir.

4. İstənilən diskursun mətn komponentləri arasında əlaqə ya eksplisit, ya da implisit ola bilər. Eksplisit əlaqə qrammatik və leksik vasitələrlə, implisit isə ayrı-ayrı dil vasitələri ilə deyil, verilmiş və verilən informasiya əsasında qarşılıqlı ünsiyyətdə yaranan assosiasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Məhz belə bir əlaqə ilk növbədə mətni bədii diskurs edir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyyəti və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri kafedranın iclaslarında və müxtəlif elmi jurnallarda çap edilmiş 5 elmi məqalədə öz əksini tapmışdır. Tədqiqat Azərbaycan Dillər Universitetində təşkil edilmiş seminar məşğələlərində aprobasiyadan keçmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığını, praktik və nəzəri əhəmiyyətini üzə çıxaran xeyli sayda məsələlər, tədqiqatın gedişində istifadə edilmiş metod və üsullar nəzərdən keçirilir. Bundan başqa, bu bölmədə həmçinin işin strukturundan, dissertasiya işinin əsasını təşkil edən faktiki və nəzəri materiallardan söz açılır.

Elmi işin I fəslə "Cümlənin kommunikativ strukturunun diskursun informasiya strukturu ilə qarşılıqlı əlaqəsi" adlanır. Bu fəslin birinci yarımfəslə "Cümlənin kommunikativ strukturuna"na həsr edilmişdir.

Bildiyimiz kimi, cümlənin hissələrə ayrılması onun məntiqi bazasına, yəni nitq prosesində cümlənin normal işlənməsini tənzimləyən ekstralingvistik prosesə əsaslanır. Əsas hissələrə ayrılmanın ayrı-ayrı kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi məntiqi prinsip üzrə cümlənin tərkib hissələrinin yerləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Bu komponentlər iki qrupa – subyekt və predikata aid olub, cümlədə özünəməxsus qütblər yaradır. Subyekt qrupunu tema, verilmiş hissə, əsas hissə, psixoloji subyekt və s. adlandırırlar. Predikat qrupu isə rema, yeni hissə, nüvə, psixoloji predikat və s. adlandırılır. Ancaq bu halda onların məğzi təbii ki, dəyişmir.

Bunula yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, cümlənin hər bir üzvünün yükü heç də təsadüfi ifadə ilə məhdudlaşmayıb, nitqin bu və ya digər tərzinə xarakterik olan müəyyən növ cümlələrdə qanunauyğun hal kimi qəbul edilir. Məsələn, xəbər çox vaxt verilmiş, mübtədə isə daha çox yeni kimi çıxış edir. T.Blua və M.Blua əmr cümlələrində tema ilə köhnə

informasiya arasında maraqlı uyğunsuzluğun olduğunu qeyd edir. Elə bir cümlə (*Have some bread and butter*) misal gətirilir ki, orada tema (*have*) da rema kimi (*some bread and butter*) yeni informasiyadır¹. Onu nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis dilində “rema” və “tema”nın statusu arasında daim uyğunluq mövcud deyildir. Halbuki mübtədə daha çox verilmiş informasiyaya meyllidir; U.Çeyfin də qeyd etdiyi kimi, “biz mübtədanın statusu ilə verilmiş və yeni arasında olan qarşılıqlı əlaqə haqqında yalnız bunu deyə bilərik”².

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, “köhnə-yeni” informasiya strukturu əsasən bir və ya iki cümlə səviyyəsində öyrənilir, ancaq cümlə səviyyəsində informasiyanın bölüşdürülməsi, bir qayda olaraq, diskursiv strategiyaların təsirinə tabedir.

Bu fəslin ikinci yarım fəslə “Mətn-diskursun informasiya strukturu” adlanır. Cümlənin kommunikativ strukturu ilə mətnin sferasının (əhatəsinin) əlaqləndirilməsi maraqlı doğurur. Məna əlaqəsinin mətn-diskursa düzgün (məntiqli) daxil edilməsi prosesində yaranan maraqlı əlaqələr hansılardır?

İnformasiyanın yerləşdirilməsi problemini həll etməyin yollarından biri diskursu yaradan prinsiplərin işlədiyi cümlənin təqdim edilməsi zamanı əlavə sintaktik səviyyənin postulat kimi qəbul edilməsidir. Bu səviyyə informasiya strukturu adlanır³.

Adətən, dil quruluşunun informasiya strukturu dedikdə, struktur elementlərinin nisbi seçilməsinin kodlaşdırılması başa düşülür⁴.

Cümlə və mətnin kommunikativ (“tema-rema”nın tutuşdurulması) və informasiya (“köhnə-yeni” oppozisiyası) strukturu arasında müvafiq ayırmanı apararkən diskurs çərçivəsində verilmiş strukturun işləməsini informasiya bölüşdürülməsinin ümumi aspektlərindən biri kimi nəzərdə tuturuq.

O da məlumdur ki, insan gerçəkliyi heç də eyni şəkildə qəbul etmir

¹ Bloor Th., Bloor M. *The Functional Analysis of English*. London: Hodder Arnold, 2004, s. 79

² Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее тоника и точки зрения / Новое в зарубежной лингвистике. XII bur. M.: 1982, s. 305

³ Foley W. A. Information structure // *The encyclopedia of language and linguistics*. V. 3. Oxford: Oxford University Press, 1994, 1678 p.; Лузина Л.Б. Распределение информации в тексте (когнитивный и прагмастилистический аспекты). M.: РПН, ИНИОН, 1996, s. 139 və digər əsərlər.

⁴ Foley W. A. Göstərilən əsər, s. 1432

və bölmür: hər hansı bir informasiya indiki halda onun üçün əsas, ilkin, digəri isə yeni və daha vacib ola bilər. Bu fenomeni əks etdirmək üçün mətnin kommunikativ təşkili nəzəriyyəsinə köhnə/yeni, seçilmiş/fon kimi mənə vahidləri daxil edilmişdir.

Bu informasiya kateqoriyalarının kommunikativ əhəmiyyəti yalnız diskurs məkanında müəyyənləşir, çünki onların əsas xüsusiyyətləri qeyri-sərt və tədricən olmasıdır. İşdə kommunikativ struktur komponentlərinin invariant xarakteristikası kimi çıxış nöqtəsi və informasiya verənin əhəmiyyəti nəzərə alınır. Köhnə-yeni oppozisiyaya gəldikdə isə biz köhnə və yeni informasiya arasındakı fərqi şüurumuzdakı “fəallıq” (aktivləşmə) əlaməti ilə əlaqələndirməyə meylliyik. Bu yanaşmaya uyğun olaraq, “köhnə” mətnə deyil, şüurumuzda olan informasiyadır və o, alınma mənbəyindən asılı olaraq təsnif edilir. Başqa sözlə, “köhnə” – mətn (verbal), anlaşıqlı, situativ kontekstlə, yəni bu və ya digər şəkildə şüurda “aktivləşmə” ilə əlaqədar olan daha geniş məfhum kimi interpretasiya olunur. “Yeni”ni isə fərqləndirən cəhət diskursun həmin anında şüurda “aktivləşmə”nin olmamasıdır.

Diskursda informasiyanın bölüşdürülməsi müvafiq strategiyalarda reallaşdırılan kommunikativ və yaxud koqnitiv əsaslarla şərtlənir.

Kommunikativ strategiya informasiya bölüşdürülməsinin qlobal prinsiplərinin funksiyası olaraq “öz daxilində nitq sisteminin keyfiyyət müəyyənliyinə yönəlmədə” əks olunan nitq əsərini (məhsulunu) birləşdirən inteqral kommunikativliklə; mətn yarım sistemləri və elementar mülahizələrlə şərtlənir¹.

Mətnin kommunikativliyi bilavasitə onun komponentlərini – tərkibinə daxil olan elementar mülahizələrin kommunikativ vəzifələrinin tabe olduğu mətn yarım sistemlərinin kommunikativ vəzifələrini müəyyənləşdirir². Informasiya bölüşdürülməsinin kommunikativ strategiyası, hər şeydən əvvəl, cümlənin kommunikativ quruluşunda (“tema-remə”nin ardıcılığında) əksini tapır.

Cümlədə informasiyanın *koqnitiv strategiyaya* əsasən bölüşdürülməsi informasiyanın işlənməsi prinsiplərini şərtləndirən qısamüddətli yaddaşa əlaqədar olan koqnitiv məhdudiyyətlərdən törənən diskursda informasiyanın bölüşdürülməsinin qlobal strategiyası ilə

¹ Lambrecht K. Information Structure and Sentence Form. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 61

² Lambrecht K. Eyni mənbə, s. 61-62

əlaqədardır. Diskursda köhnə və yeni informasiyanın ayrılması ilə əlaqədar olan və koherentliyə (ardıcılığa) yönəldilmiş koqnitiv strategiya ilk növbədə növbəti informasiyanın interpretasiya olunması üçün lazımı baza hesab edilən informasiyanın verilməsindən ibarətdir. Qoyulan məhdudiyyət bir tərəfdən informasiyanın müəyyən hissəsinin insan tərəfindən yadda saxlanması bacarığı¹ ilə bağlıdır digər tərəfdən isə danışan və eşidəndə “ümumi semantik baza”nın olması kommunikativ aktın müvəffəqiyyətlilik şərtlərindən biridir². İnformasiyanın yuxarıda təsvir edilən formada bölüşdürülməsi strategiyası diskursun informasiya strukturunda əks olunur və bəzi tədqiqatçıların fikrinə görə, “köhnə” informasiyanın prioritetliyi müşahidə olunan nişanlanmamış cümlədə “köhnə-yeni” ardıcılığında³ özünü göstərir. Dəqiq söz sırasına malik olan ingilis dilində bu, özünü verilmiş məlumatın adətən mübtədə ilə, yenisinin isə xəbərlə üst-üstə düşməsində göstərir. İnformasiya bölüşdürülməsinin ümumi strategiyasında dəyişiklik “köhnə-sonra-yeni” nümunəsinə uyğun olaraq, yeni informasiya cümlənin əvvəlinə keçirilir. Beləliklə, uyğun söz sırası qeydə alınır və bu, funksional təyinat daşıyır. Əgər “köhnə-yeni” ümumi strategiya cümlənin rahat qavranması üçün onun qurulmasını asanlaşdırırsa, bu vaxt gözlənilən informasiya asanlıqla kodlaşdırılır.

Bu zaman həmin strategiyanın dəyişdirilərək “yeni-köhnə” formasını alması mətn-diskursda “həllədic, aktual” kimi göstərilən kommunikativ əhəmiyyəti və yeni informasiyanın vacibliyini qabardır.

Bu fəslin üçüncü yarım fəslə «Yeni-köhnə informasiyanın oppozisiya fenomeni informasiya strukturunun əsas parametri kimi» adlanır. Öz perspektivlərini informasiya alanın perspektivlərilə əlaqələndirmək üçün diskurs qrammatikasının zəngin vasitələri var. Bu vasitələrdən istifadə edən göndərənin məqsədi informasiyanı alanda artıq mövcud olan fon biliyində yerləşdirməkdir (to ground). İnformasiyanın təqdim edilməsinin əsas aspektlərindən biri onun köhnə və yeni informasiyaya bölünməsidir. Köhnə informasiyanın funksiyası fonun və yeni informasiyanın daxil edilməsi üçün əsasın (özülün) yaradılmasıdır. Çünki istənilən informasiya diskursda

¹ Сальникова О.Е. Комбинированные речевые акты в англоязычном дискурсе (функционально-семантический и лингвокультурный аспекты): Дис. ... канд. филол. наук. М., 2003, с. 173

² Селиверстова О.Н. Контративная синтаксическая семантика. М.: 1990, с. 312-313

³ Firbas Y. On Defining the theme in functional sentence analysis // Travaux linguistiques de Prague, Praha, 1966, s. 267-280

üç mənbəyi olan müəyyən ehtimal səviyyəsinə malikdir: nitq situasiyasını bilmək, mədəni-sosial bilgi və əvvəki konteksti bilmək.

İnformasiyanın yerləşdirilməsinin qrammatik təşkili (grounding) dedikdə müəyyən diskurs elementlərinin köhnə informasiyanı kodlaşdırmaq meyliyinə malik olması başa düşülür. Diskursun struktur baxımdan qurulmasında fonun funksiyası ilə yanaşı, əsas anlayışlardan biri də ön plan funksiyasıdır (foregrounding). Ön plan ənənəvi olaraq mətnin əsas məzmunu, hadisələrin inkişaf etdirilməsi, yeni informasiya ilə, fon isə artıq məlum informasiya kimi nəzərdə tutulur. Bu nöqtəyi-nəzər diskursun statistik yanaşma ilə öyrənilməsini əks etdirir, ancaq T.Givona görə, mətnin qurulması (yaradılması) dinamik prosesdir¹.

Ona görə də, fonun və ön planın müəyyənləşdirilməsi, yəni köhnə və yeni informasiya, mətndə daim dəyişən yerivə, çərçivəsi ilə əlaqələndirilməlidir. Beləliklə, köhnə və yeni informasiya arasındakı əlaqə mətn strukturunun dinamikasını müəyyənləşdirir.

Yeni-köhnə informasiya oppozisiyasının, diskursun quruluşunun, onun funksional və struktur sahələrinin əsas rolunu qeyd edən bəzi tədqiqatçılar verilmiş funksiyanın bütün xüsusiyyətlərini nəzərə almağın vacibliyini vurğulayır, çünki informasiyanın köhnə/yeni olaraq qəti binar bölünməsi heç də həmişə birmənalı uyğunluq demək deyildir. Bəzi tədqiqatlara uyğun olaraq, yeni və verilmiş kateqoriyalar dixotomiya yaratmır, əksinə obyektləri müxtəlif səviyyədə yeni və ya köhnə olan eyni şkalanın əks sonluqlarında yerləşir. Bunun ilk səbəbi yeni informasiyanın çox vaxt yeni, köhnə informasiyanın isə əksinə - köhnə olmamasıdır². D.Luxenbrurs “yeni və köhnə kateqoriyalarını dixotomiya yaradan hal kimi deyil, obyektləri müxtəlif dərəcədə yeni və köhnə olan bir şkalanın əks sonunda yerləşən hal kimi” tədqiq edir³. Sonuncu nəzəriyyənin fəlsəfi əsaslandırılması diskursun məzmununa inteqrasiya edən yeni informasiyanın göndərənin vermək istədiyini kifayət qədər konkretləşdirmək imkanında olmaması hipotezasından irəli gəlir. Elə buradan da yeni və köhnəni müqayisə edərkən informasiyanın bir qisminin

¹ T. Givon. Syntax: A Functional-Typological Introduction. Vol. 2, Amsterdam: Benjamins, 1990, s. 486

² Chafe W. Discourse, Conscious and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. Chicago: 1994, s. 314

³ Лухьенбрурс Д. Дискурсивный анализ и схематическая структура // Вопросы языкознания, 1996, № 2, s. 145

implikasiya olunmasının lazımlığı ortaya çıxır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Diskursda yeni-köhnə informasiya oppozisiyasının eksplisit ifadə vasitələri" adlanır.

İkinci fəslin birinci yarımfəslə "Söz sırası diskursda informasiyanın daşıyıcısı kimi" adlandırılır. Komponentlərinin kommunikativ vəzifəsi nöqtəyi-nəzərindən mətnin təhlili kommunikativ hissələrə ayrılma baxımından müxtəlif növ mətnlərin öyrənilməsinə kömək edir. Şifahi mətnlərdə bir-birinə əks olan hər iki mərkəz dil vasitələri, ilk növbədə intonasiya üzvlənməsi vasitələri ilə seçilir: onlar mütləq müstəqil sintaqmalar yaradır. Həm şifahi, həm də yazılı mətnə "yeni"nin seçilməsi funksiyası və onun "köhnə" ilə müqayisə edilməsi söz sırası ilə həyata keçirilir. Məsələn, ingilis dilində hər hansı bir cümlə üzvünü mübtədadan əvvəldə işlətdikdə həmin üzv sanki xüsusi bir informasiyanın daşıyıcısına çevrilir, başqa sözlə, həmin üzv diqqət mərkəzində olur:

In England we have so much bad weather that it is only fair that a beautiful day should be more beautiful than any where in the world and this June evening was perfect. The blue sky was cloudless and the air was balmy, before us stretched green rolling downs, and woods, and in the distance you saw the red roofs of a little village church. (W. Somerset Maugham, s. 116)

Bu növ aktuallaşdırma yeni informasiyanı ümumi fondan seçir və bununla da diskurs daxili proseslərə güclü impuls vermiş olur.

İkinci yarımfəsil "Diskursda yeni-köhnə informasiya oppozisiyasının qurulmasında bəzi qrammatik elementlərin rolu" adlanır.

Yazılı mətnlərdə kommunikativ yük əsas şərtidir və məntiqə uyğun, sözün geniş mənasında, spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, xüsusi qrammatik vasitələrlə ifadə olunur. Burada ilk növbədə artikl və əvəzlilikləri qeyd etmək lazımdır. Məsələn:

There was also a closed list, but this was retained in confidence by the pathologists' professional society. Mostly the closed list comprised men dissatisfied with their present appointments who were seeking discreetly, to make a change (A. Hailey, s. 50).

«A closed list» adlandırılan denotat atributiv (təyin) söz birləşməsi vasitəsilə ilk dəfə kontekstə daxil edilir. Bununla belə, bu kontekstdə denotat kimi çıxış edən həmin söz birləşməsinin məhz qeyri-mətn obyekt kimi canlandırılması üçün kifayət qədər informasiya var. Atributda denotatın keyfiyyətinə dair informasiya mövcuddur, belə ki, sifət bu kontekstdə "list" adına aid olan keyfiyyət xarakteristikasına malikdir. Dilin

sistemli təsvirində qeyri-müəyyən artiklın funksiyasının qeydə alınmamasına baxmayaraq, bütün bunlar keyfiyyət xarakteristikalarına (əlamətlərinə) görə denotatı eyniləşdirməyə əsas verir. Bu denotat sonrakı mərhələdə də mətndə “this” işarə əvəzliyi vasitəsilə, daha sonra isə yeni-köhnə informasiyanın oppozisiyasını təmin edən «the closed list» söz birləşməsində müəyyən artiklla ifadə olunur.

Yeni informasiyanın təqdim olunması həm də diskursun yaradılması psixologiyası baxımından maraq doğurur. Yeni informasiyada kommunikasiya üçün vacib məqam olan gözləmə anı cəmlənib. Məhz bu gözləmə anı informasiya alanın şüurunda mətnin hissələrini daha dəqiq birləşdirmək effekti yaradır.

Diskurs yönümlü (orientasiyalı) tədqiqat həmçinin kommunikativ prosesə orientasiyanı da göstərir, çünki mətndə qrammatik elementlərin qanunauyğun işləməsinin üzə çıxarılması müxtəlif ünsiyyət situasiyalarında onun iştirakçılarının nitq mədəniyyətini müəyyənləşdirən real kommunikasiya şərtlərindən uzaqda mümkün deyildir. Bununla əlaqədar olaraq, eksplisit vasitələrin yalnız bədii mətnin – diskursun qurulmasında deyil, həm də bu qəbildən olan mətnlərin tərcümə edilməsi prosesində də öyrənilməsi vacib hesab edilir.

İkinci fəslin üçüncü yarım fəslə “Tərcümə zamanı ekvivalentliyin əldə edilməsində mətnin informasiya strukturunun rolu” adlanır.

Məlum olduğu kimi, tərcümə məsələsinə kommunikativ yanaşma bu sahədə aparılan tədqiqatlarda geniş müşahidə olunur. V.Komissarov yazır: “Mətnlərin originalı (əsl) ilə tərcüməsinin müqayisəli öyrənilməsi bu mətnlərin həm formal, həm də məzmun strukturunun müxtəlif tərəflərini əhatə edə bilər. Ancaq tərcümə nəzəriyyəsinin əsas məsələsi kimi mətnlər arasındakı məzmun əlaqələrinin hərtərəfli təsvir edilməsi və tərcümənin ekvivalentlik anlamının açılması (üzə çıxarılması) hələ də qalmaqdadır”¹. Bu, hər şeydən öncə, mətn vasitəsilə ötürülən məlumatın (yeni və yaxud daha çox diqqət çəkən) mənaca əsas hissəsinə diqqət yönəldilməklə tərcümənin ekvivalentlik problemini həll etmək cəhdlərində əyani surətdə görünür.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ingilisdilli mətnlər elementlərin xətti sıralanmasının iki variantı ilə – köhnədən yeniyə və yenidən köhnəyə səciyyələnir. Hər iki halda qrammatik qayda dəyişməzdir. Təbii ki,

¹ Комиссаров В.Н. Смысловая стратификация текста как переводческая проблема / Текст и перевод. М.: 1988, с. 6-7

orijinaldan tərcüməyə keçid prosesində məna (məntiq) ardıcılığındakı dəyişiklik elementlərin xətti sırasında da tələb olunur. Hər iki mətnə köhnə informasiyadan yeni informasiyaya informasiyanın ötürülməsi ardıcılığında uyğunsuzluq orada ciddi yenidənqurma işlərinin aparılmasına əsas yaradır.

Aşağıdakı bədii mətn parçalarını və onların müvafiq tərcüməsini nəzərdən keçirək:

A week later they were married at a registrar's office. It was a very successful marriage. Looking back now after sixteen years I could not but chuckle sympathetically at the thought of the lark they had made of their life together. I had never known a more devoted couple. (W.Somerset Maugham, s. 198)

Və bu mətnin Azərbaycan və rus dillərində tərcüməsi:

Bir həftə sonra onlar qeydiyyat idarəsində nikah bağladılar. Bu, çox uğurlu bir nikah idi. İndi - on altı il keçdikdən sonra geriye baxdıqda onların birgə həyatlarını necə əyləncəyə çevirdiklərini təmnnunluqla xatırlayıram. Mən bir-birinə belə sədaqətli cütlük görməmişəm.

Спустя неделю они поженились в нотариусе. Это был очень удачный брак. Сейчас оглядываясь назад, спустя шестнадцать лет я не перестаю смеяться с удовольствием над тем, в какую забаву они превратили свою совместную жизнь. Я никогда не видел более преданную пару.

Bu misallar əyani şəkildə söz sırasının nəyə qadir olduğunu (onun potensialını) nümayiş etdirir və bu dəyişiklik nəticəsində mətnin məzmun elementinə emosional çalar verilməsi təmin edilir. Bu qəbildən olan dəyişiklik inversiya ilə, yəni statistik baxımdan cümlədə müntəzəm olaraq işarələrin ardıcılığında olan pozulma halları ilə bağlıdır. Artıq qeyd edildiyi kimi, inversiya əsasən cümlədə öz yerində olmayan sözləri xüsusi vurğulayır və bununla da bütün mətnə əlavə emosional güc verir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə "Diskursda yeni-köhnə informasiyanın oppozisiyası zamanı implisitliyin həll edilməsi yolları" adlanır.

Üçüncü fəslin birinci yarımfəslə "Presuppozisiya və implisitlik" adlanır.

Köhnə və yeni informasiyanın uyğun olaraq paylanması və təşkili tematik inkişafın gələcək orientasiyası baxımdan onun imkanlarını müəyyənləşdirir. Yeni informasiya əsas kimi çıxış edir, ondan kommunikasiya prosesi reallaşır və köhnəyə doğru inkişaf edir. Diskursun

informasiya strukturu daxilində hərəkətin mexanizmini açmaq məqsədilə, bir qayda olaraq, suppozisiya ölü (presuppozisiya) təhlil aparılır.

Hər bir diskursda tərkibində dünya haqqında bilgi, diskursun kontekstini bilməsi də daxil olan presuppozisiya deyilən fond mövcuddur. Diskursun hər bir iştirakçısının onun inkişafı daxilində təkmilləşən presuppozisiya fondu mövcuddur. Diskursun presuppozisiya fondunda diskursun iştirakçıları üçün ümumi olan və mövcudluğunun təsdiqi üçün ehtiyac duyulmayan bir sıra anlayışlar var.

Praqmatikada əsas mənə daşıyan anlayışlardan biri X.Qrays tərəfindən tətbiq edilən implikaturalardır. Diskursun təhlili üçün cümlənin və ya mətnin linqvistik məzmunu ilə yalnız dolayı yolla assosiasiya yaradan kommunikativ implikatur və ya diskurs implikaturu maraq doğurur. Onlar bu vahidlərin məzmun həddindən kənara çıxır və mövcudluqlarına görə, X. Qraysın dediyi kimi, söhbət iştirakçılarının kooperasiya və əməkdaşlığının ümumi prinsipləri çərçivəsində fəaliyyət göstərmələri faktına borcludur¹. Göndərənin mətnində verilən presuppozisiyanın anlaşılmaması informasiya hissəsinin implikasiyasının nəticəsi deyildir; bu dərk etməmək vəziyyəti müxtəlif vasitələrlə şərh edilə biləcək diskurs iştirakçılarının şüurunda əks presuppozisiya ilə şərtlənən dünya haqqında təsəvvürlərdəki fərqlilikdə özünü göstərir.

Üçüncü fəslin ikinci yarım fəslə "İnferensiya və interpretasiya yeniköhnə informasiyanın oppozisiyası diskursda implikaturanın müəyyənləşdirilməsi vasitəsi kimi" adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, diskursun mövcud müxtəlif növlərinə baxmayaraq, heç də onların hər biri dəqiq təşkilati və qaydalı struktura malik deyil. Bu fikir diskursiv prosesin nəticəsi olan mətnlərə də aiddir. Bədii mətnin strukturunun təşkili orijinallığı ilə fərqlənir. Burada mətn informasiyasının bölüşdürülməsindəki topikallıq prinsiplərinə uyğunluq gözlənilmir, bədii mətn daha çox virtuallığa meyillidir. Bu hal yalnız bədii mətnin bir növ təşkili üçün vasitə olmayıb, həm də alanın əsərin əsas məğzini müəyyənləşdirməsi, sonra isə mətnin məzmununun təşkilində onun rolunu izləməsi zamanı anlama prosesində özünü göstərir.

Bədii diskurs inkişaf etdikcə daxil olan informasiyanın işlənməsi

¹ Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and semantics. Vol. 3. N.Y.: 1975, s. 145

zamanı inferensiya məsələsi və yaxud diskursiv mətndən biliyin ayrılıb çıxarılması ön plana gətirilir. Dil və dünya haqqında biliyinə əsaslanaraq nitq adresatı “məhz nəyin mətn arxasında qalması və sözün əsl mənasında dil formalarında ifadə olunmaması” barədə güman edir və inferensiya həmin adresatın bu cür fikir yürütmələri sayəsində formalaşır¹ Ətraf mühit həqiqətləri barədə kifayət qədər biliyə malik olan mətn alıcısının bədii diskursda verilmiş kommunikativ situasiya ilə bağlı relevant (uyğun) faktları seçmək qabiliyyəti inferensiya prosesinin müvəffəqiyyətini şərtləndirir²

Burada inferensiya ilə bərabər, interpretasiya (şərh) prosesi də əsas rol oynayır. Diskursun başa düşülməsini, dünyanın dərk edilməsi kimi nəzərdən keçirən T. van Deyk əslində diskursun interpretasiyasından danışır, belə ki, interpretasiya koqnitiv proses olaraq nəticədə ani yaddaşda saxlanılan situativ modellərin yaradılması və yeniləşdirilməsi üçün materialdan ibarət olan digər diskursların representasiyasında əks olunan ətraf mühit həqiqətlərinin, onun əvvəlki təcrübəsinin interpretasiyasına malik olan diskurs biliyinin konseptual representasiyasına daxil edilməsini nəzərdə tutur³ Məhz bu modellərdə interpretasiya prosesi üçün lazım olan bilik və referensial baza mövcud olur.

Onu da dəqiqləşdirək ki, inferensiya prosesini “işə salan” mənbə ayrı-ayrı sözlərdən, cümlə və uzunluğuna görə bir cümlədən çox olan mətn hissələrindən, bəzi hallarda isə bütöv bir mətndən ibarət ola bilər. Mətn parçası nə qədər kiçik olarsa, inferensiyanı təmin edəcək faktorun hansı olacağını təxmin etmək daha asan olar. O da ehtimal olunur ki, informasiya yeni olduqda, o, referent vasitəsilə təsvir edilən dil işarələrinin eyniləşdirilməsinə imkan verən açıq mətn parçası (hissəsi), hətta bütöv bir mətn şəklində təqdim edilir. Hətta verilmiş informasiya, bir qayda olaraq, müxtəlif identifikatorun köməyi ilə ixtisar edilmiş üsulla (çox vaxt ayrı-ayrı söz və ya söz birləşməsilə) verilir.

¹ Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. М.: Языки Славянской культуры, 2004, s. 560

² Harabagiu S.M., Moldovan D.J. Parallel Inference on a Linguistic Knowledge Base / Proceedings of the International Parallel processing Symposium. Geneva, 1997, p. 204-208

³ Dijk Teun A. van Semantic Discourse Analysis // Handbook of Discourse Analysis. London: Academic Press, 1985, p. 111

Ancaq elə hallar olur ki, yeni və köhnənin belə oppozisiyası verbal (şifahi) təqdim edilmir. Belə hallarda daha çox informasiya implisit olduğundan, fon bilikləri müəyyən dərəcədə müəyyənləşdirmə funksiyasını öz üzərinə götürür. Vacib şərt kommunikasiya iştirakçılarının fon biliyini verballaşdırmaqdır. Fon biliklərinin verballaşdırılmasının müəyyən üsulları var. Bu üsulların köməyi ilə göndərən fon biliyinin ayrı-ayrı fraqmentləri mətnə təqdim edilir, ona uyğun sıraya düzülür, mədəni freymə çevrilən xüsusi informasiya daşıyıcısı olur. Mədəni freym, müəyyən reallıqların, yəni spesifik faktorların, nadir obyektlərin, şəxslərin və s. dərk edilməsidir. Çox vaxt reallıqlar ya mövcud “mədəni”, ya da “milli-mədəni” çalarları göstərir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, belə diskurslarda sözlərin leksik mənasını və bütün mətn parçasının mənasını nəzərə almadan oppozisiyanı birmənalı başa düşmək olmur. S.Moemin əsərindən mətn parçasını nəzərdən keçirək:

... He played Chopin. He played two waltzes that were familiar to me, a polonaise and an etude... (W. Somerset Maugham, s.143)

Bu mətnədən göründüyü kimi, ifadə edilmiş mətnaltı məna iki formada özünü göstərir. Birincisi, mətnin əvvəlində o, Şopenin adı ilə bağlı konkret – kontekst mənadadır, ikincisi isə bütöv bir diskursiv məkan çərçivəsində yeni-köhnə informasiyanın virtual oppozisiyanı təmin edən növbəti deyimlərin – «waltzes», «polonaise» və «an etude» vasitəsilə ifadə olunur.

Tədqiqatın əsas müddəaları *Nəticədə* ümumiləşdirilmişdir:

1. Diskursun informasiya strukturu öz-özlüyündə funksional-anlam kateqoriyasıdır. O, koqnitiv bilik sahəsinə aid olub, linqivistik bilgi ilə ifadə olunur və ümumdil kateqoriyası kimi izah edilir. Eyni faktlarla dolu situasiya bir dil çərçivəsində, məsələn, ingilis dilində müxtəlif cür adlanır.

Dil vahidləri və mətn səviyyəsində funksiyalar ikitərəfli asılılıq münasibətindədir. “Artan” və “azalan” təsirin birləşdirilməsi yalnız ayrıca söyləmin deyil, bütün diskursun aktuallaşdırılmış xarakteristikalarının qarşılıqlı əlaqəsini səciyyələndirir. Kateqoriyalı situasiyaların konkret variantları diskursun informasiya diskursunun formalaşmasında iştirak edir. Digər tərəfdən mətnin – təhkiyyənin, təlimatın, əmrin, qanunauyğunluğun təsviri və daimi münasibətlərin - funksional yönəldilməsi ayrı-ayrı söyləmlərin kateqorial xarakteristikalarının seçilməsi qanunauyğunluğunun mümkünlüyünü (ehtimalını), nəticədə bu və ya digər formada predmetin adının daxil edilməsi formalarını və s. müəyyənləşdirir. Dil vahidlərinin funksiyalarında potensiya və reallaşdırmanın qarşılıqlı əlaqələr aspekti

seçilir. Bədii diskursun cümlələri arasında dil vahidlərinin funksiyalarına münasibətdə isə, bu hal yalnız qanun deyil, həm də ustalığın (bacarığın) şərtlərindən biridir.

2. Zəngin kommunikativ semantikaya malik informasiya strukturunda xüsusilə özünü əyani şəkildə göstərən yeni və köhnə informasiyanın oppozisiyası məfhumunun tətbiq edilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Bu, ilk növbədə ingilisdilli bədii diskursun informasiya strukturudur.

Yeni və köhnə informasiya oppozisiyasının linqvistik mahiyyəti ümumilikdə kommunikasiya üçün əsas rol oynayan yeni və köhnənin mənasını ifadə edən dil vasitələrinin mətnin komponentlərini informativlik nöqtəyi-nəzərdən xarakterizə etməsidir. Odur ki, bu hal mətn və diskurs tədqiqatlarında xüsusi yer tutur.

3. Yeni-köhnə informasiya oppozisiyası informasiya nöqtəyi-nəzərindən mətndə onun müxtəlif komponentlərinə əsaslı təsir göstərə biləcək bütün müxtəlif dil vasitələri sistemini əhatə edir. İngilis dili hüdudunda bu yanaşmada diskursun informasiya strukturunun ifadə vasitələri sistemini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- sintaktik üsullar (söz sırası, inversiya);
- formal-qrammatik üsullar (müəyyən və qeyri-müəyyən artıql, bəzi əvəzliliklər, zərf və s.);

Bu qrammatik vasitələr daha çox situativ (vəziyyətə uyğun) istifadə edilir, yəni kommunikanın (ünsiyyət saxlayanlar) bədii diskurs haqqında real bilgisinə əsaslanır. Ancaq o, oppozisiyanın verilmə vasitəsindən asılı olmayaraq invariant, yəni dəyişməz olaraq qalır.

Beləliklə, diskurs verballaşdırılmış danışığ təfəkkürü fəaliyyəti və onun nəticəsindən (mətnlərin məcmuyunu) ibarət olan vahid proses kimi izah edilir, bu da onun koqnitiv və kommunikativ proseslərin kəsişdikləri nöqtə kimi, habelə göstərilən aspektlər üzrə dil göstəricilərinin bazası kimi nəzərdən keçirilməsi imkanını təmin edir.

4. Diskursda hansısa bir pragmatik anın olmasını görmək çətin deyil, çünki göndərən nitqində kommunikativ vəzifəsini realizə edərkən müəyyən dil vasitələrini seçir və bununla da onlara öz münasibətini (deməli, onların da ona olan münasibətini) müəyyənləşdirmiş olur, onları elə düzür və təşkil edir ki, onlar mətnin adekvat dekodlaşdırılmasına imkan verir və bununla da dil işarələrinin göndərənə olan münasibəti həyata keçirilir. Bu hal prinsip etibarlı ilə bütün üslublara xasdır, çünki göndərən tərəfindən yaradılan mətn qəbul edən (fiziki təqdim edilmiş və ya potensial)

tərəfindən başa düşüləcək, yəni bu və ya digər şəkildə ona təsir edəcək. Fərqliliklər burada kəmiyyət xarakteri daşıyır (təsirin səviyyəsi, intensivlik); mətni qəbul edəni müxtəlif cür fəaliyyətə təhrik etmənin (həvəsləndirmənin) və təsirin təbiətinin xüsusiyyətləri fərqlənir. Ola bilsin ki, bu və ya digər oxşar faktorlar əsasında dilin funksional və digər üslubi müxtəlifliyinin differensiasiyasının mühüm aspektlərindən birini aşkara çıxarmaqla diskursun üslub və janr təsnifatı sistemini qurmaq mümkün olardı.

İşin əsas məzmunu aşağıdakı elmi məqalələrdə əks olunmuşdur:

1. Коммуникативная структура предложения и информационная структура дискурса // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri, 2007, № 4, с. 219-225
2. Эксплицитные средства выражения оппозиции новой - старой информации в тексте // Современные гуманитарные исследования. М., 2008, № 5 (23), с. 119-122
3. О роли оппозиции новой-старой информации в построении текста-дискурса // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tədqiqatları, 2008, № 1, с. 33-40
4. Информационная структура текста и перевод // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri, 2009, № 2, с. 50-54\
5. Инференция и интерпретация как способы выявления имплицатур при оппозиции новой-старой информации в дискурсе // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı Slavyan Universiteti, 2009, № 4, с.84-87.

THE ROLE OF THE OPPOSITION OF NEW-OLD INFORMATION IN THE ORGANIZATION OF THE ENGLISH LITERARY DISCOURSE

Summary

The dissertation introduces an analysis of the information structure of the English literary discourse and in particular, of the role of the opposition of new-old information in the organization of this discourse.

It consists of introduction, three chapters, conclusion and the list of references.

The introduction covers the significance of the topic, aim and functions of the research, its main provisions to be defended, scientific innovation, the theoretical and practical significance of the dissertation, methods and sources of the research as well as its testing.

The first chapter "On the interaction between the communicative structure of sentence and the information structure of discourse" investigates this issue from the theoretical perspectives.

The second chapter "The explicit means of the opposition of new-old information in the discourse" analyses the role of different grammatical elements as well as word order as signals of this opposition.

The third chapter "The ways of solution of implication in the opposition of new-old information in the discourse" studies the issues of presupposition pool and makes an attempt to solve different implications in the literary discourse by using background knowledge as well as cultural frames of the discourse participants.

The major provisions and comments are summarized in the conclusion.